

Tijd om de bakens te verzetten

Over gender en de economische crisis

Edith Kuiper

Economengrap:

Vraag: 'Hoeveel mensen heb je, volgens economen, nodig om een lamp te verwisselen?'

Antwoord: 'Geen enkele. Als er een lamp verwisseld had moeten worden, had de markt het al gedaan.'

The economical position of women is one of those subjects on which there exists a 'conspiracy of silence'.

Josephine E. Grey Butler (1868, p. 3)

Waar is de analyse?

De kredietcrisis en ook de hierop volgende economische crisis lijkt vooral een zaak van mannen te zijn. Niet alleen is zij voornamelijk veroorzaakt door mannen, het zijn ook voornamelijk mannen die hierover hun visies geven en mannen die denken voor de oplossing te kunnen zorgen. Daarnaast komt een grondige analyse van de oorzaken van deze crisis slecht van de grond. Het gebrek aan analyse bleek opnieuw uit de voorstellen die de regering eind maart aankondigde om de problemen aan te pakken. Omdat de onderliggende oorzaken veelal onbenoemd blijven, blijven ook de oplossingen in de poldermoder steken.

De discussie over de rol van sekse en gender in deze crisis richt zich op dit moment vooral op de effecten van deze crisis. Het

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en het Centraal Planbureau (CPB) geven aan dat de crisis op de korte termijn vooral mannen treft: in hun inkomen en kapitaalbezit bij de hogere inkomens en in hun werkgelegenheid bij lager opgeleide mannen (zie onder anderen Merens & Hermans, 2009).

Organisaties zoals Women Inc., Cordaid, Kick, FENN en de Feministische Salon zijn inmiddels het gesprek gestart over hoe meer gelijke verhoudingen tussen mannen en vrouwen nu geconsolideerd en beter geëffectueerd kunnen worden. Wat hierbij duidelijk wordt, is dat deze crisis een nieuwe situatie heeft doen ontstaan, waarin oude analyses en antwoorden niet meer voldoen. Nu het disfunctioneren van de internationale financiële markten, het exclusieve terrein van mannen, een belangrijke oorzaak is van de kredietcrisis en deze crisis is uitgegroeid tot een omvangrijke economische crisis, zijn de posities veranderd (zie onder anderen Sunderland, 2008).

In dit artikel wil ik het gebrek aan fundamentele analyse van de crisis in Nederland aan de orde stellen en de stilte rondom de rol van sekse en gender in deze crisis doorbreken. Om deze discussie op gang te helpen, verdedig ik hier de stelling dat de afwezigheid van een kritische massa van vrouwen op de

aandelenmarkten en in de top van het bankwezen en bedrijfsleven een belangrijke oorzaak is van de recente ontwikkelingen en dat de eeuwenoude masculiene traditie binnen de economische wetenschap hierbij een versterkende rol heeft gespeeld. Ik zal afsluiten met enkele opmerkingen over hoe het tij te keren.

Een genderanalyse van de economische crisis

Als we het hebben over de oorzaken van deze economische crisis wordt hebzucht vaak genoemd als belangrijke oorzaak. Sommigen, zoals professor Lans Bovenberg (Universiteit Tilburg), hebben het dan over hebzucht van ons allemaal en die van beurshandelaren en bankiers in het bijzonder. Deze analyse is mij te simpel en heeft als belangrijk nadeel dat er geen verantwoordelijken worden aangewezen. Dat pensioenfondsen zich op de aandelenmarkten zijn gaan begeven en daarmee risico hebben genomen met de pensioengelden van veel Nederlanders, is iets waar de pensioenfondsen op zijn aan te spreken. Dit geldt ook voor andere partijen die bij het goedkeuren van deze beleidsverandering betrokken waren, onder meer de overheid. Kijken we naar de toegenomen invloed van aandelenbezitters op het beleid van ondernemingen in Nederland, dan kunnen we ons dezelfde vraag stellen. Wie is verantwoordelijk voor het feit dat banken zich zijn gaan richten op de winstgevendheid en aantrekkelijkheid voor de aandeelhouders in plaats van op hun klanten? Zijn dat de Directeur van De Nederlandsche Bank en/of de Voorzitter van de Vereniging van Effecten Bezitters? Als zij niet verantwoordelijk zijn, wie is dat dan wel?

Andere, sterkere analyses spreken over het gebrek aan regulering, toezicht en een slecht afgesteld beloningssysteem. Goede regulering en effectief toezicht zijn uiteraard belangrijk in deze, maar onvoldoende. Over

de afgelopen decennia is bestaande regulering losgelaten of niet effectief uitgevoerd. Voorbeelden hiervan zijn het dereguleringsbeleid van de Federal Reserve System onder leiding van Allan Greenspan in de Verenigde Staten en het Madoff-schandaal, waarin tientallen miljarden dollars konden zoekraken, omdat het toezicht te kort schoot. De klachten over het beloningssysteem bestonden al jaren zonder dat er effectief tegen leek te kunnen worden opgetreden. Het ziet ernaar naar uit dat er dus sterkere krachten aan het werk zijn, waartegen bestaande regels en het toezicht daarop niet bestand zijn geweest. Nu opnieuw te pleiten voor nieuwe regels en het aanscherpen van het toezicht daarop zoals de Commissie Maas doet in haar rapport voor de Nederlandse Vereniging van Banken, is dan ook waarschijnlijk onvoldoende om het vertrouwen te herstellen.

Hebzucht, regulering, zwak toezicht en het bonusbeloningssysteem lijken daarmee eerder symptomen te zijn van de onderliggende oorzaken van de crisis dan de oorzaken zelf. Op welke manier kunnen sekse en gender als dieper liggende oorzaken worden gezien?

Bekend feit is dat ten tijde van de kredietcrisis de populatie van beurshandelaren en mensen in de top van het bankwezen overwegend uit mannen bestond, waarbij onderlinge concurrentie en een cultuur van scoren op de korte termijn domineerden. Dat de cultuur op de beurzen en in de top van de banken anders was geweest als er een kritische massa van tenminste 20-30% vrouwen had rondgelopen, daar is geen twijfel over. Relevant feit hier is dat sekse van invloed blijkt te zijn op het omgaan met risico's; mannen nemen hogere risico's om op korte termijn winst te kunnen behalen, waar vrouwen statistisch gezien meer rekening houden met concrete consequenties en de langere-termijneffecten van hun handelen (Schubert, Brown, Gysler & Brachinger, 1999; Apicella et al, 2008). Uit

Die Dreigroschenoper, film van Georg Wilhelm Papst (1931)

onderzoek van de universiteit van Cambridge onder beurshandelaren op de Londense effectenbeurs blijkt dat hoge concentraties van testosteron en cortisol in het bloed van handelaren van invloed zijn op het nemen van risico's en het maken van rationele keuzen bemoeilijken. Daarbij kan het over een langere periode aanwezig zijn van deze stoffen in het bloed leiden tot verslaving aan het nemen van hoge risico's (Coates & Herbert, 2008, p. 6167).

Gender lijkt een rol te spelen in de manier waarop banken en andere bedrijven een specifieke omgeving hebben geschapen waarin masculien gedrag werd gestimuleerd. In door mannen gedomineerde teams, richtten handelaren en adviseurs zich, gemotiveerd door competitie en concurrentie, op abstracte doelstellingen, zoals winstmarges en markt-aandelen. Het nemen van hoge risico's werd niet afgestraft maar gestimuleerd door hoge

beloningen op korte termijn. Je zou kunnen zeggen dat gender hier is ingezet om de productie en winstmarges op te voeren.

Dit specifieke model van wat een goede handelaar en bankier is, bleef niet beperkt tot de beursvloer. Jeroen Smit (2008) geeft in *De Prooi* een mooi beeld van hoe ook in het Nederlandse bank- en bedrijfsleven het masculiene managersmodel dominant werd en belangrijk bijdroeg aan de teloorgang van de ABN AMRO. Eigenschappen zoals het alleen kunnen nemen van beslissingen op korte termijn en het controle hebben over de omgeving worden binnen dit managersmodel hoog gewaardeerd. Recent onderzoek van onder andere McKinsey geeft aan dat deze leiders-eigenschappen vooral onder mannelijke leidinggevendenden voorkomen. Dit is niet verwonderlijk omdat dit traditionele managersmodel haar basis had in de leiderschapskenmerken van mannelijke leiders. In ditzelfde rapport geven zij echter ook aan dat er nog een aantal andere kwaliteiten zijn zoals het ontwikkelen van het menselijk kapitaal binnen een organisatie, team building, inspiratie en creativiteit die van groot belang zijn voor een bedrijf en zeker voor een modern bedrijf dat het moet hebben van het goed inzetten van menselijk kapitaal. Wat nu blijkt is dat deze laatste kwaliteiten positief bijdragen aan de bedrijfsresultaten en dat zij vooral onder vrouwen voorkomen (McKinsey & Company, 2008, p. 6). Het vervangen van de huidige managers door vrouwen en andere mensen die deze kwaliteiten wel bezitten, kan dus goede resultaten opleveren.

De rol van de economische wetenschap

Willen we begrijpen hoe deze economische crisis is ontstaan, welke oorzaken eraan ten grondslag liggen en welke maatregelen de zaken ten goede kunnen keren, dan zijn we in belangrijke mate aangewezen op de economische wetenschap. De economische we-

tenschap, het conceptuele kader waarbinnen managers worden opgeleid en beleidsmakers hun beleid ontwikkelen, is echter over de afgelopen periode zeer nauw verweven geraakt met de bestaande economische verhoudingen. Zichzelf regulerende markten werden gezien als een natuurlijk verschijnsel en liberalisering als het meest voor de hand liggende scenario. Voor economen kwam het accent vooral te liggen op het beschrijven, modelleren, analyseren en rationaliseren van het huidige economische handelen, gebaseerd op bestaande prijzen, marktverhoudingen en verdeling van risico's. Met het herdefiniëren van economisch handelen in termen van het nemen van risico's sloot de economische wetenschap steeds meer aan bij de terminologie van de financiële wereld: het inschatten van financiële risico's en het beschrijven van de markten daarvoor. Een voorbeeld hiervan is de manier waarop Koopmans (2008), om een plaats te creëren binnen de economische theorie- en beeldvorming voor de onbetaalde zorgarbeid, deze conceptualiseerde in termen van het risico op zorgactiviteiten, waarvoor men zich kan verzekeren.

De economische wetenschap heeft tot het begin van de crisis gefungeerd als leverancier van economische verklaringen, waarbij het rationeel kiezende, nut- en winstmaximaliserende individu centraal stonden binnen een context van vrije marktkrachten, al dan niet verstoord door normen, waarden, instituties en politiek ingrijpen. Nationale overheden en de internationale financiële instituties zoals De Wereldbank en het IMF hanteerden in toenemende mate modellen waarin de economie werd gezien als een natuurverschijnsel dat het beste met rust gelaten kon worden. Aan het begin van de nieuwe eeuw nuanceerde men dit door onder de noemer van de neo-institutionele benadering ook te spreken over waarden en instituties binnen economieën. De kern van de vooronderstellingen en de

modellen bleef echter hetzelfde (zie Kuiper & Barker, 2006). De economische wetenschap zag zichzelf graag als een harde wetenschap die de economie objectief en vanaf een afstand beschreef, analyseerde en modelleerde. Laboratoriumexperimenten, hersenonderzoek en computersimulaties moesten dit beeld van economie als een harde wetenschap uitdragen, bevestigen en verder ontwikkelen. Empirisch onderzoek, kennis van nationale instituties, regelgeving en netwerken en ook het advies aan beleidsmakers en politici hadden niet langer prioriteit.

Wat opvalt, is dat ook hier sprake was van bewust georganiseerde concurrentie tussen (mannelijke) economen op basis van abstracte doelstellingen zoals publicatiescores en rangordes van onderzoeksgroepen en economische faculteiten. Ook bestond het idee dat dit zou leiden tot optimale resultaten: internationaal georiënteerd en hoogwaardig onderzoek. Als we deze ontwikkeling vergelijken met de gang van zaken binnen het bankwezen en de aandelenmarkten, zien we sterke overeenkomsten, zo niet parallele en elkaar versterkende ontwikkelingen.

Onzichtbaarheid vrouwen en gender binnen de economische wetenschap

Een andere parallel is dat ook binnen de economische wetenschap vrouwen sterk ondervertegenwoordigd zijn. In Nederland is minder dan vijf procent van de hoogleraren economie in Nederland vrouw, internationaal ligt dat cijfer rond de tien procent. Omdat dit al enkele eeuwen het geval is, heeft het mensbeeld zich binnen de economie kunnen ontwikkelen volgens masculiene maatstaven en komen onderwerpen die vooral vrouwen betreffen niet of nauwelijks aan de orde.

Onderzoek naar vrouwen, hun arbeid en economische positie is internationaal binnen de economische wetenschap nog steeds onvoldoende van de grond gekomen en heeft

binnen de discipline niet meer dan een marginale plaats. Vragen over de economische positie en het economisch gedrag van vrouwen zijn moeilijk met bestaande modellen te beantwoorden; zij compliceren het een en ander. Daarnaast zijn er vaak geen data over vrouwen en genderverschillen beschikbaar en is het eenvoudiger uit te gaan van het gedrag van de man en/of het hoofd van het gezin.

In de afgelopen decennia heeft het nieuwe vakgebied van de feministische economie zich met deze vraagstukken beziggehouden en nieuwe vragen, data, concepten en theorieën ontwikkeld om de lacunes waar het gaat om vrouwen en gender in de economie in te vullen. Feministisch economen hantieren daarbij een breed scala aan bestaande en nieuwe economische theorieën en onderzoeksmethoden, afhankelijk van hetgeen wordt onderzocht en beoogd. In sommige gevallen is de neoklassieke of neo-institutionele benadering een goed analysekader, maar vaak is dat ook niet het geval en wordt bijvoorbeeld gebruik gemaakt van interviews, tekstanalyse of bedrijfseconomische onderzoeksmethoden. Op deze manier kunnen kwesties die voorheen buiten het vizier van economen vielen, nu onderzocht, geanalyseerd en verklaard worden. Denk bijvoorbeeld aan de effecten van overheidsbeleid op de omvang en verdeling van de onbetaalde arbeid (50% van alle arbeid wereldwijd, zie UNDP, 1995; Van Osch, 2007).

Ten slotte

Deze crisis heeft geleid tot het wegvallen van het vertrouwen in de markt en de regulerende werking die daarvan uit zou gaan. Het lijkt het einde van een tijdperk. Om te komen tot oplossingen voor de problemen is het nodig dat we ons bewust worden van de rol van sekse en gender in onze leiderschapsmodellen en in het economische denken.

Willen we beter uit deze crisis tevoorschijn komen dan zullen we de bakens moeten verzetten en bewust moeten kiezen voor een meer verantwoorde benadering van problemen zoals duurzaamheid, grondstoffen gebruik, inzet, onderhoud en ontwikkeling van alle menselijk kapitaal. Bedrijfseconomisch en feministisch-economisch onderzoek geeft ons voorbeelden van nieuwe modellen en theorieën, waarin het gedrag van mannen en vrouwen beter tot hun recht komt en die een breder perspectief geven op het functioneren van managers, bedrijven en de economie in haar geheel. Dit geeft zicht op welke fundamentele veranderingen in het economisch systeem kunnen helpen om te komen tot een meer op de lange termijn gerichte, evenwichtige en duurzame economie.

Een goed begin kan worden gemaakt door te kiezen voor genderdiversiteit aan de top waarmee effectief en op korte termijn de broodnodige cultuuromslag kan worden bereikt. Genderdiversiteit betekent dat vrouwen voor tenminste 25% deel gaan uitmaken van besluitvormende organen in het bedrijfsleven, overheid en de wetenschap, om zo meer gebruik te kunnen maken van vrouwelijke eigenschappen. Dit is een inspirerende, goedkope en praktische oplossing die op korte termijn kan worden gerealiseerd. Het is echter niet reëel te verwachten dat degenen die nu de posities innemen en die verantwoordelijkheid dragen voor deze crisis, dit spontaan gaan invoeren. Meer deelname van vrouwen aan de discussie over de economische crisis is daarmee een voorwaarde en één die we zelf in de hand hebben.

Literatuur

- Apicella, C.L., Dreber, A., Campbell, B., Gray, P.B., Hoffmann, M. & Little, A.C. (2008). Testosterone and financial risk preferences. *Evolution and Human Behavior*, 29, 384-390.
- Coates, J.M. & Herbert, J. (2008) Endogenous steroids and financial risk taking on a London trading floor. *Proceedings of the National Academy of Science of the USA (PNAS)*, 105(16), 6167-72.
- Butler, J.E. Grey (1868). *The Education and Employment of Women*. Liverpool: T. Brakell, reprinted in P. Willet (Ed.) *Victorian Women Writers Project: an Electronic Collection*, 1996 (p. 3-28), Bloomington, Indiana: Indiana University.
- Koopmans, I. (2008). *De beheersing en verdeling van het zorgrisico. Modernisering van de sociale zekerheid 1987 – 2007*. Amsterdam: Aksant.
- Kuiper, E. & Barker, D.K. (Eds.) (2006). *Feminist economics and the World Bank. History, theory and policy*. London: Routledge.
- McKinsey & Company Inc (2008). *Women matter 2*. Paris: McKinsey.
- Merens, A. & Hermans, B. (Eds.) (2009). *Emancipatiemonitor 2008*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Osch, T. van (2007). *Zorgeconomie, een economische benadering voor een duurzame toekomst*. Utrecht: Stichting voor Zorgeconomie.
- Smit, J. (2008). *De Prooi. Blinde trots breekt ABN AMRO*. Amsterdam: Prometheus.
- Schubert, R., Brown, M., Gysler, M., & Brachinger, H.W. (1999). Financial decision-making: are women really more risk-averse? *American Economic Review*, 89(2), 381-385.
- Sunderland, R. (2008). The real victims of this credit crunch? Women. *The Observer*, 18 January 2009, 32. <http://www.guardian.co.uk/lifeandstyle/2009/jan/18/women-credit-crunch-ruth-sunderland>
- United Nations Development Programme (1995). *Human Development Report 1995*. Oxford: Oxford University Press.